

“**L**AGER, NOG LAGER, TOT DE BODEM, PAULA”

HET PROZA VAN MENSJE VAN KEULEN

Vraag een literatuurminnaar van middelbare leeftijd Mensje van Keulen in de tijd te plaatsen en hij zegt: jaren zeventig. Die periode is lang vervlogen, maar literair nog springlevend. Het is tijd voor een herwaardering van sommige schrijvers van toen, die door Jeroen Brouwers in zijn schotschrift ‘De nieuwe Revisor’ wel erg radicaal aan de hooivork geregen zijn. Niet alleen de zogeheten “jongetjesliteratuur” waartegen hij zich afzette, werd onder invloed van zijn reveil hors concours verklaard. Maar ook andere, meer op verhalen vertellen dan op het optuigen van een literaire constructie gerichte auteurs kregen in de toenmalige kritiek vanzelf minder gewicht toegekend. Onder wie Mensje van Keulen, pseudoniem van Mensje Francine van der Steen (Den Haag, 1946).

Wat telt, is dat uit de vertellers van toen, in de kritiek meestal minder bevonden dan de veelal academisch gevormde postmodernisten rond het modieuze tijdschrift *De Revisor*, schrijvers van formaat zijn gerijpt. Maarten 't Hart is zo iemand, en ook Van Keulen. Haar werk heeft iets betrekkelijk tijdloos. Het zou mij niet verbazen als ze zich literair voedt met het werk van “voorbij” auteurs als Angus Wilson of Lawrence Durrell. Tegelijkertijd is haar proza diep verankerd in de jaren zeventig, waarin ze debuteerde. Dat geldt zowel voor het genre van het Hollandse binnenhuiskamerrealisme, lange tijd haar niche, als ook voor de breed beleden literaire voorkeuren van toen: Nescio en Elsschot met hun melancholie. Ook de naturalisten van begin vorige eeuw of nog langer geleden zijn in haar werk nooit ver weg. Hoe ze die literaire invloeden aanwendt in haar proza, is aan verandering onderhevig. Inmiddels heeft ze, gerijpte schrijver die ze is, geen schokeffecten meer nodig zoals in de vroege roman

JEROEN VULLINGS

werd in 1962 geboren in Haarlem. Studeerde Nederlandse taal- en letterkunde aan de Universiteit van Amsterdam. Is redacteur en literair criticus voor *Vrij Nederland*. Werkte voordien bij *De Standaard*, de NPS en de Stichting Literaire Activiteiten Amsterdam. Publiceerde de essaybundel *Meegelokt naar een drassig veldje. Literatuur in verandering* (2003). Schrijft de biografie van H.J.A. Hofland.

Van Lieverlede (1975), waarin een snackbaruitbater kokend frituurvet mikt in het kruis van een lastige klant. Ook zonder dergelijk *grand guignol* slaagt ze erin de realiteit een glans van doem te verlenen.

Wat is literaire kritiek anders dan beargumenteerd kiezen, almaar kiezen? Van Keulens hoogtepunt acht ik de roman *De gelukkige* (2001). Met dat boek ontsteeg ze het binnenhuiskamerrealisme en deed ze een prijzenswaardige gooi naar de dreigende, morose, calvinistische romans van Arthur van Schendel. *De gelukkige*: zo'n uitschieter die het verdient een klassieker te worden, maar binnen het publieke geheugen helaas de status heeft van een allang weer vergeten incident in het immer aanzwellende boekenaanbod.

Van Keulen schreef haar belangrijkste proza vanaf de jaren negentig; de romans *De rode strik* (1994), *De gelukkige*, *Liefde heeft geen hersens* (2012) en de verhalenbundels *Het andere gezicht* (2003) en *Een goed verhaal* (2009).

De grote kracht van haar korte verhalen is dat de tragiek en de horror – vaak vallen ze samen – direct onder de huid gaan zitten. Van Keulens meesterschap blijkt uit de geringe inspanning die dat haar lijkt te kosten – alsof we een schaker in het eindspel te werk zien. Zelfs de inzet in dit kortebaiproza is al minimaal. “Doris woonde alleen”, luidt een eerste zin. Kaler kan het niet. Een andere: “Overal loerden dieven volgens haar moeder.”

Binnen het korteverhalengenre volgt Van Keulen twee sporen, soms zelfs binnen een en hetzelfde verhaal. Ze heeft een hang naar huiselijke *gothic* – op de wijze van Roald Dahls *Tales of the Unexpected*. Krankjorum pakt dat uit in ‘Zand’, waarin een man

na bittere verwijten van zijn echtgenote over zijn voorbijgevoerde overspeligheid – gevangen in een schitterende, vertwijfelde monoloog – naar het strand gaat om uit te blazen en daar ellenlang, tot in elk niet-functioneel ziek detail beschreven, door een grote neger wordt verkracht. Het tweede spoor dat Van Keulen volgt, is dat van de *slice of life*-literatuur, waarbij de stille wanhoop, het redeloze verdriet en het innerlijke huilen op de loer liggen, als in het voorbeeldige proza van Raymond Carver, deze Hopper-van-de-pen. Wat mij betreft, ontwikkelt Van Keulen die *slice of life*-kant nog meer, laat ze de franje (een gezochte plot, al te opzichtige bizarriteiten) achter zich en beschrijft ze sec de tot een conflictsituatie teruggebrachte toestand waarin haar al te menselijke personages zich bevinden. Wat daar nu al op wijst in alle zes verhalen van haar laatste bundel *Een goed verhaal*, is haar zeer vaardige gebruik van de innerlijke monoloog of van een monomane woordenstroom, die zo'n verhaal boven een schets uittilt en het algemeen-menselijke zeggingskracht verleent. Het diepst snijdt ze als ze daarbij irrationeel gedrag toont, zoals dat van Paula in 'Bedevaart', die dronken een mannenurinoir bepoelt: "Ze haalt haar vingertoppen door de gele stroperigheid die onder haar nagels kruipt. Lager, nog lager, tot de bodem, Paula."

IEDEREEN PAAIT, GRAAIT EN NAAIT

Dat Van Keulen ook over een unieke lange adem beschikt, blijkt uit haar beste romans. Het moderne sprookje *De rode strik* (1994) speelt in een kleinburgerlijke Haagse straat, vermoedelijk in de jaren vijftig, met veel klein verborgen leed. De moeder van de minderjarige meisjes Maria en Bee krijgt, nadat ze verlaten is door haar man, kennis aan diens oudere neef, "zevenennegentig kilo schoon aan de haak". De zusjes merken van het bestaan van deze oom Leen eerst niet veel meer dan de plotselinge aanwezigheid van een fles jenever in een kast, maar dat verandert snel. Niet alleen boert hij luid, laat hij even openlijk winden, doet hij "op een enge manier" zijn gulp dicht, spreekt hij uitvoerig over zijn tatoeages, stelt hij als naam voor het konijn "Kerstmis" voor, nog bedenkelijker is dat hij zich waagt aan zeer volwassen pesterijen. Maria noemt hij onheilspellend Bambi, het liefst na een bloederig verhaal. Bij een wandelingetje op een kerkhof zegt hij: "Hier is een kinderhoek. Zeven jaar, tien jaar. (...) Negen jaar, twee jaar. Er ligt ook een meisje dat Maria heet." Kort na zijn gewelddadige dood verzucht Maria: "Ik geloof dat het onheil uit de straat is vertrokken."

Volgens kenner Maarten 't Hart bevat het werk van Mensje van Keulen twee, in oppositie met elkaar verkerende motieven. "In haar werk is de winkel de pluspool, bloed de minpool", schrijft hij in zijn essaybundel *Een dasspeld uit Toela*. Bij haar personages wekt bloed afschuw, terwijl een winkel troost biedt. Door Van Keulens keuze voor de slager Engelbert als hoofdfiguur in haar gelijknamige roman heeft ze, volgens 't Hart, die twee polen proberen te verenigen.

Mense van Keulen, Foto Mona van den Berg.

't Harts zienswijze gaat voor *De rode strik* (1994) maar ten dele op. Bloed vloeit rijkelijk, zoals de titel al enigszins doet vermoeden. “De strik van de stroper. Als die een vosje of een konijntje strikt, wordt hij rood.” Nu heeft degene die deze dreigende taal uitslaat, oom Leen, inderdaad een winkel, maar prettig is het daar niet, laat staan troostrijk. Tot afgrijzen van de elfjarige Maria en haar twee jaar jongere zusje Bee grossiert oom Leen in dierverdelgingsmiddelen en krioelende maden. Bovendien ziet Maria hoe haar moeder en oom Leen “het” doen in de achter de winkel gelegen vertrekken. De middenstanders Leen en Engelbert zijn in hun benauwende groezeligheid zeker verwante figuren, maar op een andere manier is de overeenkomst tussen *Engelbert* (1987) en *De rode strik* interessanter. Zoals Van Keulen die abjecte Engelbert in de loop van de roman steeds menselijker – en daardoor minder haatbaar – maakt, spiegelt ze de moord door de twee zusjes op de “beestenman” Leen in *De rode strik* voor als een volstrekt juiste handelwijze, iets heel natuurlijks. Dat vloeit voort uit het gekozen perspectief: dat van Maria, de hoofddader.

Vintage Van Keulen, de keuze voor zo'n hoofdpersoon. Mensen zijn in haar weergave nooit helemaal te doorgronden, laat staan honderd procent goed. In haar kunstenaarsroman *De laatste gasten* (2007) heet het: “Niemand deugt, iedereen paait, graait en naait.” Van Keulen is op haar best als ze over oplichters schrijft, die wonderlijk genoeg juist innemend en positief afsteken bij het sluipende kwaad door de overnormen en waarden palaverende medemens.

SCHOKKENDE STERFELIJKHEID

In dat schemerige *Umfeld* doet een titel als *De gelukkige* atypisch aan. Het is bovendien een imperatief: of de hoofdpersoon nu gelukkig of ongelukkig is, de problematiek ligt meteen vast. Ook de associaties worden door die titel een bepaalde richting opgestuurd: naar naturalistische romans. De titels in dat genre legden toen meer dan nu de nadruk op het “zwakke” karakter van de falende personages, maar zoveel verschil is er niet met Mensje van Keulens aanpak. Want gelukkig is haar ik-persoon niet.

Van Keulens Nora is een vrouw van middelbare leeftijd die jong getrouwd is met de plaatselijke automonteur Martin. Dat huwelijk houdt jarenlang stand ondanks Martins voortdurende overspeligheid. Op een gegeven ogenblik neemt Nora een minnaar, de architect Daniël. Het idee om dat te doen komt van Martin, die dat opwindend vindt. Maar wat hij niet voorzag, gebeurt: Nora, voor wie Martin de eerste en enige liefde was en die seks altijd een corvee gevonden heeft, valt als een blok voor Daniël. Ze volgt hem zelfs naar Islamabad in Pakistan. Daar, in dat repressief geregeerde land, ontaardt de situatie flink: Daniël drinkt als een tempelier en heeft nogal losse handjes. Waarop Nora na drie weken het land uitvlucht, terug naar de bekende thuishaven, waar Martin hoopvol wacht. Kortom: hoe Nora haar “geluk” achterna joeg en gedesoriënteerd terugkwam.

Een dergelijke klonterige samenvatting doet wel recht aan de anekdotische hoofdlijnen, maar niet aan de daarin besloten dramatiek en de reikwijdte van een in de roman verbeelde notie als geluk. Het is gelukkig niet zo dat Van Keulen een pasklaar antwoord geeft op de vraag of Nora’s geluk haalbaar is. Voor de verschillende standpunten die in de roman worden verwoord is, vanuit het perspectief van de spreker in kwestie, wel wat te zeggen. De nuchtere realist Martin wordt radeloos van Nora’s onbestemde gedrag na het Pakistan-avontuur: “Jij denkt dat je iets moois had. Alle verliefde vrouwen denken dat. Maar liefde is niet mooi.” Een vrouw uit het dorp heeft ook kritiek: “Jij hebt niet te klagen, Nora. Jij had alles. (...) Jij, jij was weer de gelukkige.”

Van Keulen antwoordt niet, maar ze suggereert heel wat af en dat suggestie-offensief stut haar roman. Het is mogelijk om ter verklaring van Nora’s geschiedenis te denken aan haar moeder. Die voelde zich als stadse doktersvrouw ook ontheemd in het benauwende christelijke dorp waar ze vanwege haar mans notabele professie moest wonen. Van Keulen speelt met heel wat verhaalmotieven die alle lijken uit te monden in een sombere apotheose: dood door eigen hand. Veelvuldig wordt melding gemaakt van katten, een katachtige glimlach, totdat blijkt dat Nora’s oude, aajibare metgezel door een schot hagel – uit Martins geweer? – tijdens haar Pakistan-avontuur om het leven is gebracht. Niks negen levens, maar schokkende sterfelijkheid.

Constant deint het verlokken water tegen de achtergrond van Nora’s wedervaren. “Water is een zachtvaardige medeplichtige.” Ook blijken andere andere dorpsbewoners de dood door verdrinking gezocht te hebben. Uiteindelijk lijkt Nora, hoe brekebenig ze

mentaal ook is, toch te kiezen voor het leven. Op andere suggesties komt niet zo'n duidelijk antwoord. Daniël lijkt bijvoorbeeld na Nora's vlucht van de aardbodem verdwenen te zijn; mogelijk is er iets ergs met hem gebeurd in Pakistan, maar Nora kan de waarheid niet achterhalen. Tezamen creëren die strategisch aangewende losse eindjes wel een verstikkende atmosfeer.

Het zijn de details die het hem daarin doen. Aan een theepot heeft Van Keulen al genoeg om een gistende, jaloerse geest te activeren. Nora treft in een zomerhuisje, waar Martin vermoedelijk met zijn minnares is geweest, haar theepot als volgt aan: "Hij stond midden op tafel en eruit stak een verdord veldboeket. Brem, dwergasters, korenbloemen, salie, tijm: grauw en verschrompeld, in mijn Engelse theepot, de pot waar ik altijd uitsluitend thee in had gezet."

EEN DETAIL DAT EEN WERELD OPROEPT

In haar jongste roman *Liefde heeft geen hersens* trekt Van Keulen een nog grotere wissel op de romantitel. Het enige wat expliciet is in deze roman is de titel. Die staat al in de eerste zin: "Liefde heeft geen hersens." Een uitdrukking die fiks herhaald zal worden in het verhaal, opdat we blijven beseffen door welke animale driften de mens gestuurd wordt in Van Keulens alledaagse horrorwereld.

Direct brengt Van Keulen ons na die eerste zin, met een paar elegante pennenstreken, in de sfeer van Maria Callas, vergane glorie, boudoir en Puccini's aria 'Vissi d'arte' uit *Tosca*. We bevinden ons in het Haagse appartement van de hoogbejaarde ballerina Irma. Den Haag, weten we van de literair verwante schrijver Helga Ruebsamen, is niet alleen schone schittering, betere klassen, parelkettingen om de rimpelnekjes en *Tempo Doeloe*, maar ook de heffe des volks en kleine lieden met dienende, uitvoerende beroepen. Misdaad loert er, iele laaghartigheid. Illusies stranden er op prozaïsche realiteit. Dat zit al in de voornaam van de jonge weduwe die in de eerste scène haar opwachting maakt in het appartement van buurvrouw Irma. "Romy" heet ze, naar Romy Schneider. Inderdaad, de filmdiva – Sissy – met het akelige levenseinde: eerst haar op een hek gespietste zoontje, daarna de zelfmoord met slaapmiddelen. Dat lot wordt gememoreerd in *Liefde heeft geen hersens*, maar eigenlijk hoeft dat niet. Want Van Keulens gave is juist dat ze omspelend kan schrijven, via een detail dat een wereld oproept.

Romy werkt bij een uitvaartcentrum als juffrouw van de koffie en cake, maar ook heeft ze als bijbeunende werkster wat "adresjes", zoals bij Irma. Irma zal de hele roman geen kik geven, want ze is morsdood. Wat doet een normaal geacht mens bij het aantreffen van zo'n ontslapene? De naaste familie en de huisarts bellen. Romy niet. Ze schrikt van de uitdrukking van de dode en vermoedt moord. "Ik kijk niet in een rustig gezicht met oude, vertrouwde trekken. Het is niet eens een leeg gezicht, het is een gezicht waarop, als in een kramp, ontzetting is achtergebleven." Romy herinnert zich

dat Irma eerder klaagde over waardeobjecten die uit haar huis verdwenen en verdenkt direct haar eigen zoon. Dus gaat ze het lijk wat opkalefateren (“Het akelige zit hem vooral in de tong die achter de tanden bolt”) en na haar handelingen lijkt het of Irma is gestikt in een boterham.

Beetje raar, op zijn minst. Maar er komt nu eenmaal geen normaal mens voor bij Van Keulen. De gruwel is bij haar juist verankerd in dat wat als “het gewone leven” aangeduid wordt. Niemand, krijgen we onnadrukkelijk ingeprent, is helemaal te doorzien, aan iedereen is wel een (vaak grote) steek los. Dat is een rode draad in haar heerlijke oeuvre, dat krioelt van kleurrijke gestoorden en zonderlingen. Zo is er in deze roman een huismeester Harro, die nog bij zijn oude moeder woont en ook verder erg lijkt op Norman Bates uit Hitchcocks *Psycho*. Er is behoorlijk wat met hem mis, krijgen we snel door. Maar wat precies horen we niet. Het blijft bij suggestie, ontvlamd door een welgekozen detail, een losse halve opmerking. Er was een eerdere vrouw in Harro's bestaan, horen we. Die heeft als aandenken aan hem een litteken bij haar sleutelbeen, vernemen we. Hoe dat precies zat, blijft in het ongewisse. Maar genoeg om door te hebben dat Harro een engerd is, die al die zelfgestelde regels en rituelen in zijn bestaan vermoedelijk nodig heeft om zich in toom te houden. Dan zwijg ik nog over zijn neiging tot stalken van zijn liefdesobject.

Zo suggestief gaat Van Keulen over de gehele linie te werk in *Liefde heeft geen hersens* – en dat wérkt. De spanning neemt daardoor almaar toe. Daar blijft het niet bij. Want doordat we, door het gebruik van virtuoos geschreven gedachtestromen en monologen, in de levens van haar personages gezogen worden, wordt die spanning zo algeheel dat ze de vorm krijgt van extreme geladenheid. Alles gaat er dan toe doen, alles en iedereen wordt van belang. Het maakt op een gegeven ogenblik niet meer uit of en door wie Irma aan haar eind geholpen is, want tegelijkertijd volgen we die griezel Harro in zijn toenadering tot Romy; willen we weten hoe het zit met Romy's dochter en haar groezelige obese vriend; zijn we benieuwd wat Romy's gekwelde, biseksuele zoon van zijn leven maakt. Bovendien: waar is Irma's kat Freddie gebleven? En is Romy's nieuwe vlam Eric niet iets té perfect?

DE GRUWEL VAN HET KLEINBURGERLIJKE BESTAAN

Nogmaals: over de kracht van Van Keulens details moeten we niet te licht denken. Daaruit blijkt haar messcherpe oog voor de gruwel van het kleinburgerlijke bestaan. Zelfs in een onschuldige alinea blijft mijn blik haken aan een bankstel dat met plastic afgedekt gehouden werd, “waardoor je blote benen zich in de zomer met een zuigend geluid moesten lostrekken”. De lucht van te gare spruitjes bereikt ons direct.

Van Keulen wendt haar details ook aan om de twee andere pijlers in haar proza gestalte te geven: haar uitzonderlijke psychologische inzicht in menselijke verhoudin-

gen én haar fascinatie voor morbideiteiten. Eerst over dat laatste: als een decor dan ook nog een begrafenisonderneming is, weet je: Van Keulen gaat los. Helemáál. We lezen over een lichaam dat bij het cremen omhoog springt, “toen de oven van 800 naar 1.000 graden werd opgestookt”. We komen te weten dat bij het ruimen van de graven de restanten in de “bottenkuil” belanden: “Bruine botten, flarden kleding er nog om.” Ook komen we op het uitvaartcentrum uiteraard nog een necrofiele werknemer tegen – in Herodotos’ *Historiën* komt op zo’n plek al zo’n liefhebber voor.

Ook in de herinneringen aan het huiselijke geweld dat Romy ondervond, doet een enkel detail het ware gruwelwerk: “een pannelap in mijn mond gepropt”. Als gezegd: normale mensen tref je niet aan bij Van Keulen. Op zich is dat niet bijzonder. Het afwijkende, het ongewone en het ongeluk vullen de reageerbuis waaruit literatuur opborrelt. Bijzonder is wél dat Van Keulen van haar beschadigde en/of krankzinnige personages zulke wezens van vlees en bloed weet te maken dat we ze tijdens de roes van het lezen voor alleszins normaal verslijten. Die illusie roept Van Keulen bewust op: haar proza leest als een groot nee tegen het veroordelen van de medemens.

Met die schrijversbril op is de wereld een zee om uit te drinken, een onuitputtelijke bron. Elk detail telt, zo bezien. Zoals die op de begrafenis van een beroemde acteur: “‘Bier’, roept een zware stem. ‘Waar is het bier? Waarom is er geen bier?’” Wie elk detail zo belaaft, maakt van het schrijven een waagstuk, een avontuur met een hoge risicofactor: zit je er eens een keertje naast, is een uitdrukking niet “*in character*” genoeg, dan valt dat opeens nadrukkelijk op. Perfectie is zo vrijwel onhaalbaar. Maar wel bewonderenswaardige bijna-perfectie, zoals Van Keulen constant zo achteloos en begenadigd laat zien.

BESPROKEN BOEKEN

MENSJE VAN KEULEN, *Liefde heeft geen hersens*, roman, 2012

MENSJE VAN KEULEN, *Een goed verhaal*, korte verhalen, 2009

MENSJE VAN KEULEN, *De laatste gasten*, roman, 2007

MENSJE VAN KEULEN, *Het andere gezicht*, verhalen, 2003

MENSJE VAN KEULEN, *De gelukkige*, roman, 2001

MENSJE VAN KEULEN, *De rode strik*, roman, 1994

MENSJE VAN KEULEN, *Engelbert*, roman, 1987

MENSJE VAN KEULEN, *Van Lieverlede*, roman, 1975

Alle boeken van Mensje van Keulen zijn verschenen bij Uitgeverij Atlas in Amsterdam, nu Atlas Contact.

Voor een volledige bibliografie, zie: www.mensjevankeulen.nl.